

A

MEZŐGAZDASÁGI STATISZTIKA

A NEMZETKÖZI KONGRESSUSOKON.

KELETI KÁROLY,

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1874. február 9-ki ülésén.)

BUDAPEST,

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffman és Molnár.)

1874

Hogy az elért eredmények mindekkoráig nem állanak talán arányban a munkára fordított fáradsággal és költséggel, az ne riaszson vissza. Különben is kérdés még, nem állanak-e arányban s nem követelünk-e például részletesség és pontosság tekintetében többet az agrar-statistikától, mint a mennyit ez, a tényezőket tekintve, melyekkel működni kell, egyáltalán nyújtani képes.

A mezőgazdasági statistikától ugyanis ma többé nem csak azt követelik, hogy mutassa ki a földbirtokok terjedelmét, művelését, termelését; ma nem érik be többé azzal, hogy megtudjuk e statistika által mily munkaerővel működik a mezőgazdaság, miként fizeti a tulajdonosokat, mily fejlődésnek indul, mely irányban értékesíti termékeit stb.? Ma már a termelés föltételeit s tényezőit, a fejlődési képességet, a termelés fokozásának s folytonosságának okait s alkalmazandó eszközeit is a mezőgazdasági statistika által akarjuk megtudni.

És e követelés méltányos is. De bár mennyire el kell ismernünk a fölvételek minél nagyobb részletezésének szükségét az egyes államokra nézve; bármennyire meg kell követelnünk, hogy a kormányok költséget és fáradságot ne kiméljenek a végett, hogy a fentebbi kérdések mindnyájára minél pontosabb, kimerítőbb és szabatosabb választ nyerjenek, — mert nemcsak a földművelési, az egész közgazdasági politikának és okszerű törvényhozásnak ez ismeretek képezik egyik fő alapját — még sem fogadhatjuk el a fölvételek ezen minutiositását, sokoldalúságát és részletességét a *nemzetközi statistikára* nézve.

És itt ki kell térnünk némi általánossággal mind a nemzetközi kongressusokra, mind a statistikai munkákra és irodalmi megbíráltatásukra. Amazok működésének beható szemlélése, emezeknek gondos tanulmányozása által talán sikerülni fog felvett tárgyunk számára is megadni a legjobb utat, melyen haladva biztosan célzt érhetünk.

I.

A nemzetközi statistikai kongressusok kevéssel megindulásuk után rendkívüli népszerűsége és tiszteletre tudtak

szert tenni. Ez a mennyire meg volt érdemelve, ép annyira nehezen volt megőrizhető oly időnként meg-megalakuló testületnél, mely nem mindig ugyanazon, de gyakran nem is egyforma vagy egyenjogu elemekből áll. Kezdetben a hivatalos statistika művelőiből s az e tanszakot tudományilag fejlesztő irodalmi férfiakból alakulván, csakhamar csatlakozott hozzájuk a műkedvelők nagy száma is, és mind a fölvetett kérdések osztályonkénti tárgyalásánál, mind pedig, és még inkább a határozatoknak a közgyűléseken meghozásánál tetemes, sőt számuknál fogva, talán túlnyomó befolyást is gyakoroltak. Bármely a programmba fölvetett kérdésnél számos specialista is nyilatkozván, szinte természetes, hogy az egy-egy szakra nézve elhatározott adatgyűjtési javaslatok és minták oly részletességbe estek, hogy gyakorlati alkalmazásuk majdnem lehetetlenné vált. Betöltésök ugyanis csupa szakférfit igényelt volna, mi országos fölvételeknél, még a legmiveltebb államban sem akad kellő számmal.

Ez irány, bármily előnyösen hatott a statistika tudományos fejlesztésére, ép annyira nehezítette a főczél elérését, mely általános, *nemzetközileg összehasonlítható statistikának* létrehozása lett volna. A fölvetett kérdések beható megvitatása kideríté ugyanis az állami és társadalmi mozzanatok kapcsolatát, kölcsönös vonatkozásait és egymásra hatásukat s így a tudományos kutatás módszerére, irányára termékenyítőleg hatott, számos új szempont nyílt meg, melyből, főleg a társadalmi cselekvények megítélendők; egészen új nézletek kaptak lábra a statistikával rokon tudomány-ágakban is, s így e nemzetközi gyülekezetek és az azokon kifejtett eszmecsereik gyümölcsöző, eredményteljes és fejlesztő hatása kétségbe nem vonható.

De nem haladt vele egyenközűen a voltaképp általuk kitűzött feladat: a *nemzetközi statistika*. Maga a hivatalos statistika nem egyformán levén szervezve valamennyi államban és nem is részesülvén egyenlő ápolásban a különböző országok és kormányaik részéről, a különféle feladatok egyforma megoldása lehetetlen is vala. Mindamellott a kongressusok működése és határozataik nem tévesztették hatásukat a különböző kormányokra sem. Tagadhatatlan, hogy eme

kongressusok befolyása alatt lőn szervezve számos, főleg kisebb államban a hivatalos statistika oly lábon, minőre amazok nélkül talán évtizedek alatt sem emelkedik vala. Tekintetbe véve azonban, hogy nemcsak a rendelkezhető pénzerő nem volt mindenütt hasonló arányban e kormányzati ágra fordítható; hanem azt is, hogy a népesség eltérő mivelségi foka sem engedé meg a kutatások elannyira kiterjesztését, mint azt többnyire a legmiveltebb államok képviselői, még inkább pedig az illető tudományszak mivelői gyakran sürgették: könnyű lesz belátni, hogy az eredmény se lehetett egyforma, s hogy maga a nemzetközi statistika sem fejlődhetett egyenletesen.

Ezen látszólagos, a kitüzött irányban azonban nem is tagadható eredménytelenség természetesen kihívta a kritikát. Az általános kritika másutt is — nemcsak nálunk — inkább a könnyebb végét szeretvén megfogni a dolognak: a nélkül, hogy behatóan vizsgálta volna a kongressusok összes működését, kezdett fölöttük pálczát törni.

A nemzetközi kongressusok ily módon legjobb úton valónak, hogy elveszítsek méltán kiérdemelt népszerűségeket s a mivelt népektől ép úgy, mint kormányaiktól irántuk tanusított kitüntető tiszteletet, ha idejekorán más utra nem térnek.

A kongressusok törzstagjai rég érezték ferde helyzetök baját. Nem egy sohaj rebbent el ajkaikról, nem egy indítvány tétetett szűkebb körben arra nézve, miként lehetne a néha elhamarkodott, néha hibás határozatokat megváltoztatni. Sőt komolyan foglalkoztak azon kérdéssel is, hogy az assemblée générale-ban hozott határozatokat a hivatalos képviselők és szaktudósok vegyék újra tárgyalás alá, s csak az általuk elfogadott s így a foganatosíthatást is biztosító alakban terjeszék illető kormányaik elé.

Szerencsére ezen, a kongressusok hitelét okvetlenül megrendítő határozatra nem volt szükség. A florenczi gyülekezésig ugyan, vagyis 1867-ig folyvást a kijelölt irányban haladtak és fokozatosan majdnem a lehetetlenségig részletezték kutatásaikat, Hágában azonban 1869-ben megállapodtak, sőt, mondhatni megtértek.

Ama határozat, mely az összes hivatalos statistikát fe-

jezetekre osztván, egy-egy fejezet nemzetközi kidolgozásával az egyes országok képviselőit bizta volt meg, korszakalkotón a nemzetközi statistikára nézve. A munka korán sincs ugyan még befejezve, sőt, ne árnitsuk magunkat, nem is lesz az még néhány év előtt. Az ellene felmerült nehézségek azonban a múltból származnak, és szerintem, épen az eddigi határozatok minőségében keresendők.

De maguk e nehézségek, a mint egyrészt a tervezett nagyszerű munka idejekorán való létrejöttét akadályozták meg, úgy meghozták gyümölcsüket más irányban az 1872-re kitűzött kongressuson Szt-Pétervárott. Az említett bajok itt részletesen tárgyalatván, rámutattak eredeti forrásukra, az eddigi kongressusi határozatokra és ennek hibás szerkezetére. Ez utóbbin azután csakhamar változtattak is a kongressus állandósítása, vagyis egy állandó bizottság szervezése által. E bizottság a tényleg munkarészt vállalt hivatalos képviselőkből és szaktudósokból alakulván, valahára bevitetett a kongressusok létébe amaz állandó elem, mely egyedül nevezhető valóban termelőnek.

Az állandó bizottság legelőször gyülekezvén mult évben a közkiállítás alkalmával Bécsben egyhangulag fogadta el az eddigi kongressusi határozatok bírálatára és netaláni megváltoztatására vonatkozó indítványt, s most legjobb uton van a kongressus arra nézve, hogy az eddig elhanyagolt, pedig főfeladatul tekintendő, *nemzetközi irányban* fejlessze a hivatalos és tudományos statistikát.

Ugyancsak az állandó bizottság ülésein lehetett először világosan látni a nemzetközi statistika létrehozása ellen eddig fenálló akadályokat. Itt meritém meggyőződésemet arra nézve, hogy e munkálkodás, bár minden egyes lépése egy-egy sikert fog felmutathatni, egyhamar nem lesz befejezve. A kölcsönös adatszolgáltatás az egyes fejezetekre nézve ugyanis korán sem foly oly bőségesen, mint az illető fejezet vállalkozója óhajtja. Ennek pedig természetes oka a statistikának az egyes országok szerint különböző állapotában keresendő. Sőt az egész ügy haladása csak úgy képzelhető, hogy a ki valamely szak nemzetközi feldolgozását vállalta, az első sorban saját hazájában gyűjti arra nézve a lehető legtökéletesebb

adatokat s állítja össze belőle a megfelelő statistikát a nemzetközileg elfogadott nyelven. Ezt bemutatván, fogja a munka készítése alkalmából szerzett tapasztalatok alapján mondhatni, mikép s mely terjedelemben nélkülözhetlenek, de gyűjthetők is az adatok országszerte s így tények alapján fogja rávehetni kartársait, hogy a mellőzhetlen támogatásban részesítsék.

A Magyarország által vállalt szakban, vagyis a *szőlőzeti és borászati statisztikában* e szerint jártam el, s valamint hazánkra nézve megbecsülhetetlen anyagnak jutottam birtokába, melynek végeredményeit, remélem, legközelebb lesz szerencsém a t. Akadémiának bemutatni, úgy meg vagyok győződve, hogy ha ezt a jövő évben Budapesten ülészendő nemzetközi kongresszus elé fogom terjeszteni, megnyerem a most még majd teljesen hiányzó külföldi adatokat is oly mérvben, hogy második kötetül a teljes nemzetközi szőlőszetet fogjuk birni tudományos statisztikai alakban.

II.

Ha feljebb netalán könnyedén bántam volt el a felülete-sebb kritikával, melynek úgy lehet, mégis volt része a kongresszusoknak jobb utra ténitítésében, nem szabad, visszakerülve közvetlen tárgyamhoz, nem szabad méltánylat nélkül hagynom a beható, a statistika egyes ágaival szakavatottan foglalkozó bírálatokat. Ez eljárásra annál inkább vagyok kötelezve, mert szakom tárgyalása előtt, vagy talán épen kellő tárgyalhatása végett ily bírálatot magam is akarok gyakorolni, illetőleg máris gyakoroltam.

A megjelent statisztikai munkálatokra terjedő beható kritika, nemcsak az összes szakbavágó irodalmat ismerteti meg velünk, hanem kijelölvén hibáit, azt is mondja milyennek kívánná az illető szakirodalmat. Ez uton tehát a statisztikának — egy felkapott szójárás szerint — fogyasztóival és szükségleteikkel ismerkedünk meg.

Áttanulmányozva az eddig megjelent európai *aratási statisztikák* legnagyobb részét — mert pusztán gabonatermelési statistika eddig nem létezik — íparkodtam egyuttal áttekinteni, a mennyire, bő források birtokában, rendelkezé-

semre volt, összes irodalmát vagy irodalmi kritikáját is. E nagy munkával pedig csak hármát tanultam, illetőleg három dologra nézve erősödtem meg előbbi nézetemben. Az *első* az, hogy bármely hivatalos statisztikai műben, megköveteli a közönség és méltán, hogy meg legyenek nevezve a források, melyekből merített s az ut és módszer, melyen ez adatokat gyűjtötte. A *második*, hogy mindenütt egyenes adatgyűjtés szolgáltatassa be az anyagot a hivatalos statisztikának, becslések teljes és szigorú kizárása mellett. A *harmadik*, hogy bármely formát válasszon a hivatalos statisztika közleményei számára, abban köszönet a kritikus közönség részéről nem lesz. Ha pusztán abszolút számokat közöl a hivatalos statisztika, hasznavehetlen műnek mondják, mert számai meg nem érthetők kellő arányosítás, a százalékok kivetése és szöveg nélkül. Ha kivetí a hivatalos statisztika az arány- és viszonyszámokat, abban gáncsoskodik a kritika, hogy kár az eredeti abszolút számok közlését késleltető ily roppant munkát ráfordítani; vagy pedig azt mondja, fölösleges e munkaszaporítás és részletezés hitelt nem érdemlő számoknál. Ha a hivatalos mű szöveget is foglal magában, e szöveg ellen kel ki a kritika, mert a hivatalos statisztikának csak forrásműnek kell lenni, hagyja a szöveget a tudomány emberére. Ugyanez áll elő, ha időhöz nem kötött füzetekben több tárgyra terjeszkedik ki a hivatalos kiadvány, mert abban hiányzik a rendszer ha pedig rendszeres művel, például évkönyvvel köszönt be valamely hivatal, a szöveg nélküli végtelen számtenger ellen van kifogás.

Látnivaló tehát, hogy a hivatalos statisztikának nem könnyű az élete. De ha a kritika három főpontjának elsejét, a forrás megnevezését s a gyűjtés módszerének ismertetését illetőleg föltétlenül elfogadjuk: a harmadikra vagyis a közlemények minőségére nézve könnyen megnyughatunk a kritikában. Megnyughatunk pedig, mert erre nézve eddig a kongressusok, bár a statisztika methodológiáját Hagában, külön tárgyalták, magok sem tudtak megegyezni, személyesen különben azon nézetben vagyok, hogy igenis adjon a hivatalos statisztika az abszolút számokon kívül minél több viszonyszámot is, csak ne késleltesse velök műve megjelenését; adjon szöve-

get is, de csak magyarázót, soha nem kritikait, s adjon évkönyvet is szöveg nélkül, mert teljeseget és rendszereset a nélkül soha sem nyújthat a közönségnek. A második pontra nézve azonban, mely perhorrescálja a becslést, mindenütt csak közvetlen adatgyűjtést parancsolván, kénytelen vagyok megjegyezni, hogy ez elméletileg bármennyire lássék is helyesnek, gyakorlatilag számos esetben ki nem vihető. Legalább nem vihető ki az adatgyűjtésnél jobb, vagy csak általában is credmény kilátása mellett.

In theoria mindenki elfogadja a közvetlen adatgyűjtést. Számos statistikai szaknál ez csakugyan helyes, sőt az egyedül helyes eljárás. De miután itt az *aratási statistikáról* van szó, másképp áll a dolog. Itt ugyanis azt tapasztaltam — bocsánat a kritikusoktól — hogy ha valamelyikök a pusztá negatio teréről lép s a positiv javaslatokéra lép, azt akarván kimutatni, mikép kellene hát az ily statistikát létesíteni, kisebb-nagyobb csavarás és kanyarodás után, maga is csak a becslésnél állapotodik meg.

És ez a természetes is. A mivel és bevetett föld területe oly állandó valami tárgy, melyet — ha a kellően iskolázott közegekkel rendelkezünk — az utolsó holdig pontosan felvehetünk. A bevetett terület tehát, mint az aratási statistika első és álapszáma, adatgyűjtés útján megtudható. De maga a termés, még ha egy népszámlálás teljes gépezetét is működtetnők, soha nem lesz közvetlen adatgyűjtés útján megszereshető. Hiába jártnánk udvarról udvarra ügynököket, megtudandók az illető földmives termését. Nem fogják megtudni, mert az illető, sok esethen maga sem tudja pontosan. Annyiféle a kepe, kéve, kalangya, kereszt stb. — nemcsak nálunk, — hogy még ha számukat tudnók is, sem a szalma mennyiségét még kevésbbé pedig a magét ki nem hoznók. Itt is csak becslésre szorulnánk s a becslés kivetette mértékkel való szorzásra, hogy a mérőszámot megközelítőleg kikapjuk. De föltéve, hogy nem sajnáljuk a költséget s tanyáról-tanyára járva, vétetjük fel a termést hozzáértő ügynökök által, vajjon hány helyen miféle állapotban találnók ezt? A kisebb birtokos már elnyomtatta vagy kicsépelte, lehet, sőt valószínűleg már el is adta egy részét, míg a nagyobb birtokosnál még szal-

mában áll az felszerben vagy asztagban. És ennek tartalmát vajjon nem kellene-e újra csak megbecsülni, vagy ezt könynyebben eszközölnök-e? Tehát még az idő se szabható ki a fölvételre, mert legalább is félévre vagy tovább kellene terjednie, hogy minden gabona szemben álljon; azt meg talán csak senki sem fogná javasolni, hogy addig szüneteltessünk minden eladást, míg a termés mennyisége hivatalosan feljegyezve nincs. Hova jutna ezzel jobb termés és ár esetében épen Magyarország, melynek egyik föelőnye csakis a gyors piacrajutásban van, egyedül így tudván megelőzni Nyugat-Európában Déloroszországot meg Amerikát.

Csak becslésre szorulunk itt tehát, még pedig a *holdankinti termés* becslésére. És ez nemcsak nálunk van így, így kénytelen ezt eszközölni bármely állam.

A francia rendszer, például, nem pusztá statistikai fölvétel, hanem enquête alakjában kiter a mezőgazdaságnak, ugyszólván, összes állapotaira. Alakulási és működési szervezete ujabban 1866-ban még a császárság idejében állapittatván meg, nagyobb, a császár által kinevezett bizottságból állt, mely egész Franciaországot 25 kerületre osztá, mindegyik 3—4 departement-ot foglalván magában. Több mint 160 kérdésből álló questionnaire-t szerkesztettek, melyre vonatkozólag csak a szóbeli nyilatkozatok száma 3.500—4000-re rugott; ugyanannyi nyilatkozatot vettek át írásban. És e nagy apparatus mellett nem kerülhették ki a kérdést: mennyi terem átlag hectareonkint közepes évben? A többi aztán számítás dolga.

Hasonlólag működtek Angliában, melynek egyébiránt ma sincs teljes agrarstatistikája. Az 1866-ban megindított kísérlet csak annyiban mondható sikerülő félben levőnek, a mennyiben az egyes földbirtokosok, miután a fölvétel nem kötelező, kezdenek íranta érdeklődni.

A német kisebb államok, könnyebben bánhatván el csekély területökkel s mérsékelt számú községeikkel, nem járhattak el különben, s a holdankinti termés Poroszországban is képezi az összes agrarstatistikai eredményeknek egyik fő-tényezőjét. Pedig nem mondhatni, hogy ott derekasan nem működtek volna, tekintve *Meizen* azon három kötetű jeles

munkáját, mely e tárgyról, hivatalos adatok nyomán megjelent.

Ausztria talán legtovább haladt agrarstatistikai munkálataiban. Teljeset mindamellett az sem nyújthat. A általa elrendelt s *Lorenz* által Felső-Ausztria két területén végrehajtott kísérleti munka remek ugyan a maga nemében, de a becsléseket és próbaszámokból való következtetést az sem mellőzhette. Nem különben járt Csehország, melyben társadalmi uton számosak közreműködése mellett teremtettek az utóbbi években kitünő aratási statistikát.

Ugyan így működünk magunk is és az 1868 óta Magyarországáról megjelenő, kezdetben csakis a kenyérterményekre kiterjesztett, aratási statistika napról-napra inkább indul fejlődésnek.

De, ha kétségbe vonhatlan is, hogy a holdankinti termés alapján számítandó összes aratás, ez idő szerint, az egyetlen követhető ut, az nincs kizárva, hogy ezen is mind emelkedő becslé eredményeket ne lehessen elérnünk. Minél pontosabb lesz az egyes holdak terméskimutatása, minél inkább alapul az tényleges cséplő-kísérleteken, minél több e kísérlet s minél kisebb körökre nézve állapítjuk meg a szorzót, annál tökéletesebb s a valóságnak inkább megfelelő lesz az eredmény is.

E téren közvetlen hazai tapasztalataink vannak. Az első adatgyűjtés alkalmából, 1868-ban, a termés minőségét az országos és vidéki gazdasági egyesületek közbenjárása mellett, egyes termelő gazdáktól kaptuk holdankinti kimutatásban. Itt helyesek és pontosak lehettek a számok, de sokkal nagyobb körökre, sokkal kevésbé egyenletes termésviszonyú vidékekre terjedtek, semhogy az eredmény kielégítő lehetett volna. Ma többféle kísérlet után oda jutottunk, hogy községenként mondatjuk be, de a község bevetett holdszámával is szorozzuk a holdankinti termés mennyiségét. Itt megtörténhetik, hogy a kisebb birtokosok és falusi gazdák gyanakvó természetűek mellett némileg kisebbre esik ki a szorzó; de viszont a számbavehető legkisebb egységig, a községig szállván le a kutatással, azonkívül a nagyobb és rendezettebb gazdaságú birtokosok adataival is helylyel-közzel rendelkezvén és

corrective-ul használva a nyilvánosság ellenőrzése alatt álló hírlapi adatokat is, lehető közel jutunk az igazsághoz, okvetlenül pedig eléggé arra nézve, hogy az ország termésének összképét nyerjük évről-évre mind tökéletesebb alakban.

Vajjon elég-e az ily kép s megfelel-e vele a statistika hivatásának, e kérdésre megtaláljuk a választ, ha feladatait vizsgáljuk.

III.

Helyesen állították, hogy a statistika, a nemzetek és országok könyvezése. Igenis az, de nem azon értelemben, hogy az utolsó fillérig a pénztár állapotát is kimutassa. Erre külön egyes könyvezések szükségesek. A statistika nem is matematikai biztosságu a részletekre nézve, de azzá válik *nagy* számaiban. Lelkiismeretes pontosságra kell törekednie az eredeti adatgyűjtésben és összeállításokban, de az emberi gyarlóság okozta eltérések a részletekben, ugyan ez alapon megtalálják helyreigazításukat épen nagy összegezéseiben. Viszonyszámokat kifejező százalékokban pontosság kedvéért a decimalokat is fölemlítjük, nagy vonású összehasonlításoknál elhallgatjuk az ezreseket s a százezrek is, csak mint a kimondott milliók tizedesei jelenkeznek. Hegyek magasságáról az ezer lábak említése nyújt elegendőleg világos képet, vasutaknál a hüvelknyi emelkedést is számba vesszük. Országokat vagy világrészeket ábrázoló áttekintésű térképeknél beérjük, ha az országok határai, a főbb városok helyei vannak kijelölve, specialis térképeken fel akarjuk lelmi a járási határokat az egyes falut, tanyát, patakot és gyalog-ösvényt is. Tengerek területét négyszög mértföldekben, folyamok szélességét öleekben fejezzük ki; az egyes vizcsöppet pedig görcsövel szemléljük és így számítjuk meg myriad lakosait.

A pontosság és helyesség tehát nem absolut követelmény, hanem mindenkor csak viszonylagos a tárgy feladatához képest.

Feladatához mérten állapítván meg követeléseinket a statistika iránt is, nem fogunk tulságokba esni s az országokra szóló felvételeknél oly minutiositást követelni, melynek a statistika meg nem felelhet.

Ha pedig e mértéktartás szükséges már országon belől is, mennyivel inkább válik azzá a nemzetközi statistikánál.

Lehet, ily mértéktartás szüksége lebegett az illetők szeme előtt, midőn csupán a *gabonatermelési* statistikának elkészítését hagyták a szent-pétervári kongressusra, honnan azt örökségül átvették.

Fájdalom, hogy látszólagos ellentétben az eddig említettekkel nem ez irányban kívánom a mértéktartást vagy munkafelosztást; mert nézetem szerint, ugyanannyi erővel s a siker koránt sem kockáztatva, hanem igenis használhatóbb eredményt nyújtva, készíthetünk egy teljes *nemzetközi aratási statistikát* is.

Mert nyanyis mi lehet a célja a gabonatermelési statistikának? Természetesen nem más, mint az, hogy lássuk, kontinensünk mekkora területe van a gabona termelésnek számvá, melyik állam mit és mennyit termel, mikép jelenik meg a világpiaczon, mint szállító-e vagy csupán mint fogyasztó, mennyiben képes Európa önmagát ellátni s mennyiben szorul a tengerentúli országok gabonabevitelére. Vannak ezzel még kapcsolatban más, általánosan mellékes, de egyes országokra nézve talán épen első rendű fontossággal bíró kérdések, melyekre azonban még rátérünk. Már a mondottakból is világos, hogy a teljes feleletet a fenebbi kérdésekre csak más, részint ismert, részint megszerzendő számok segítségével nyerhetjük. Ilyenek: az illető népszám, a fejenkinti fogyasztás, az állatok létszáma és fogyasztásuk, a kereskedelmi forgalom stb.

De mind e kérdésekre megkaphatjuk a választ ép úgy, sőt tökéletesebben, ha az *egész aratást* vagyis a *mezőgazdasági összes termelést* karoljuk fel.

Tekintetbe veendő ugyanis, hogy gabonát nemcsak az emberek fogyasztanak, hanem az állatok is, azonfelül, a mi egyéb ipari czélokra felhasználtatik. Hasonlóképen nemcsak gabonát fogyaszt az ember, hanem számos egyéb mezőgazdasági terményt is. Ha tehát combinatióba akarjuk venni a nemzetek ellátását, mi a gabonaneműek termelésének szám-bavételénél is a végcél, világos, hogy ezt sokkal tökéletesebben érjük el, ha figyelmünket kiterjesztjük valamennyi terményre.

Azonkívül a mezőgazdasági termelés statistikájának alphája a bevetett területnek ismerete. Az egész mivelhető területet a legtöbb országban ismerjük. Ha most ezen belől csak a gabonafélékkel bevetettet teszszük újabb fölvétel tárgyává, semmi ellenőrző számunk nincs arra nézve, vajjon e terület helyesen van-e kimutatva? Máskép alakul azonban e viszony, ha ki kell tüntetni, az összes terület mivel van bevetve. Ha ekkor hézagok merülnek fel, utólag tudakolhatom a hiányt és meggyőződést nyerhetek az iránt, hogy semmiféle termény kimutatása el nem maradt.

Nehézséget csak a kimutatás ideje látszik támasztani, más időben takarítottván be a gabona, másban például a répa, burgonya stb. De ez akadály is csak látszólagos. Nemcsak hogy a vetési adatok gyűjtésére esvén a suly, az *tavaszt* után bármikor eszközölhető az éven át; de a betakarítás késősége egy kiváló gabonanemet is illet, t. i. a nálunk, például, oly nagy fontosságú kukoriczát. A termési adatok gyűjtése tehát okvetlenül későre kell, hogy maradjon, a kukoricza után pedig bármely termény eredménye is bátran számba vehető. Szem előtt tartván azontul, hogy a bevetett terület fölvételének a hely színén kell eszközölni, ha megbízható adatoknak akarunk hirtokába jutni: kétség alá se vonható, hogy az adatok ilyenmő gyűjtésénél az illetőre nézve, ugy szölván, egy erőből telik a gabonaneműekkel egyetemben a többi veteményeket is számba venni. Hasonlókép egy munkát okoz később a termés kutatása is. Mert a ki a termés eredményének fölvételével van megbizva, némi reductionalis számításokat folyvást lesz kénytelen eszközölni. Némely helyen, főkép okszerűen kezelt uradalmi földeken meg fogja ugyan kapni a próbacséplések alapján kimutatott holdankinti termést, de akárbány helyen lesz kénytelen azt a termett képék mennyiségéből és szórásuk mekkoraságából számítani ki. Ez alkalommal szinte önként kínálkoznak a más terményfajok aratási eredményei, melyek, minél helyesebben eszközöljük tudakolásunkat maguknál a földmivelőknél, annál inkább derülnek ki a velők folytatott társalgásban.

De még ha okoznak is ez adatgyűjtések nagyobb fáradságot, az általuk elért eredménnyel ez bőven lesz pótolva,

Mindenesetre gyakorlatibb e fölvételeket bizonyos időben egyszerre vagy ha fokozatosan felosztva is, hajtani végre a már működtetett közegekkel, mint egyre új meg új fölvételeket rendelni el.

Ez alkalommal pedig ki szeretnők fejezni azon nézetünket, hogy az egyes államok évről-évre ismétlődő ily fölvételekkel be is érhetnék aratási statistikájuk szempontjából, s így egy és ugyanazon művelet megfelelné az országos, megfelelné a nemzetközi statistika igényeinek is.

Minden a mi e téren túlmegy az már a brüsseli kongressuson emlegetett, sőt óhajképen határozatilag is kimondott tíz évi fölvételeknek volna fentartandó. Ezen tíz évről tíz évre ismétlődő fölvételek enquêteszerű nagyobb gépezettel indittatván meg, bármely részletezésig mennek is, csak hasznára lehetnek az illető állam mezőgazdasági politikájának fejlesztésére. A nemzetközi statistika szempontjából azonban ne várjunk-e, bármely helyesen szervezettés rendezett enquete-kből hasznot, mert az ilyeneknek sokkal inkább az ország viszonyaihoz és állapotaihoz kell simulniok, semhogy összehasonlítást — a nemzetközi statistikának pedig ez főszempontja — megengednének.

IV.

Magának a nemzetközi statistikának szempontjából tehát, részben megszorítást javasoltam az egy tárgyra vonatkozó adatok részletezésére nézve; részint tágítást indítványoztam a fölveendő tárgyakat illetőleg, pusztán gabonatermelési statistika helyett általános aratási statistikának létrehozását pártolván.

Valamint az első, t. i. a megszorítás — azt hiszem — nem kíván több indokolást, úgy érzem, kötelességem ez utóbbit, t. i. a fölvételek kiterjesztését, még némileg igazolnom. Tartozom pedig igazolni véleményemet, nemcsak mert az évenkénti adatgyűjtést valamennyi földterményre kívánom kiterjeszteni, hanem mert, szem előtt tartva a megindítandó s okvetlenül áldozattal járó nemzetközi művelet minden irányban való hasznosíthatását, meg akarnám toldani némely más javaslatokkal, melyek csak kis részben tágabb adatgyűjtést

nagyobb részben pedig máris létező adatoknak combinatióba vonását föltételezik.

A nemzetközi műveletek hasznosíthatását is szem előtt tartván ezzel csak azon irányhoz járultam részemről is, mely a kongressusok állandó bizottságának bécsi ülésezései alatt oly kiválóan és üdvösen nyilvánult. A hivatalos statistikának, úgy szólván, új aerája nyílt meg azon formulázásával: mikép legyen a hivatalos statistika szervezve s mikép oldja meg az egyes kérdések körül feladatát úgy, hogy a törvényhozásnak, az állami és községi közigazgatásnak s a közjólétnek a lehető legnagyobb hasznot hajtja.

Nem szólván a szervezetről, mely ez értekezés körébe nem tartozik, az egyes kérdések a hivatalos és nemzetközi statistika által bizonyára akkor lesznek a fentebbi értelemben legjobban megoldva, ha gyakorlati hasznuk, ugyszólván; kézzelfoghatóan, azonnal világosan tűnik szemébe azoknak, kik a statistika eredményeit a köznek hasznára fordítani hivatta vannak.

Ily közvetlen és világos haszna lesz a nemzetközi aratási statistikának, ha először képes kimutatni: az egyes államok mily arányban hasznosítják területöket, mennyiben kiválóan gabonatermelők, állattenyésztők, vagy ugynevezett kereskedelmi növények mivelői.

Fokozódni fog pedig a használhatóság, ha a nemzetközi aratási statistika adatainak évenkénti közlése alkalmával egyúttal képesek leszünk kimutatni, mennyi fordítatik az évi termésből vetőmagra, emberi és állati élelemre, vagy ipari czélokra, s mi marad fölöslegül, vagy mekkora hiány lesz behozatal által fedezendő.

Ez adatok megszerzése pedig korán sem kíván évenkénti terjedelmes adatgyűjtést. Egyszer megszerelve, bátran hagyhatnók időnkénti helyreigazításukat a tíz évenként — lehetőleg minden államban egyidőben — eszközendő részletes fölvételekre. Ugyancsak 10 évenként fogván eszközölni, s valószínűleg hasonlóképp egy időben, a nép- és állatszámítások: a fogyasztási mennyiségek kiszámítására is a legjobb adatokkal rendelkezni. Ellenőrizve pedig a szabad forgalomra maradt fölösleget a nemzetközi kereskedelem adatai

által, meg tudnók itélni, még pedig államról-államra, mennyire helyesek a gyűjtött adatok, mi okvetlenül tökéletesbülésekre vezetne.

Pontosan gyűjtve és nemzetközi megállapodások szerint minél egyszerűbb alakban, de idejekorán közölve ez a adatokat, megmérhetetlen becsü szolgálatot tenne a statistika a nemzetközi kereskedésnek, megbecsülhetetlen szolgálatot az élelmezendő osztályoknak.

Jelenleg a kereskedelem által mozgásba hozott és hozandó termények ismeretlen száma kockázottá teszi az üzletet, mely kockázatot a magasabb árakban majdnem kivétel nélkül a fogyasztók fizetnek meg. Idejekorán megismerve a rendelkezhető készletet legalább országok szerint, a kereskedelmi conjuncturák megbízható alapot nyernének, melynek előnye a könnyebben kiegyenlíthető árak stabilitásánál fogva nagyrészt a fogyasztóknak, tehát a nagy többségnek esnék javára.

Az európai közlekedési hálózat fejlettségénél fogva a már is ritkának tekinthető éhség a fölösleg és hiány könnyű kiegyenlíthetése mellett épen a lehetetlenségek közé volna sorozható. Hasonló számvetést egyébiránt a nagy nemzetközi kereskedés most is tesz, csak hogy az alapnak hiányában többnyire nagyon is csalékony becslések, hozzávetések után. Hogy az első évi készlet e combinációkban nagy zavart okozna, alig állítható, tény ellenben, hogy ép a kettős összevetés segítségével évről-évre volna jövőben a készlet is evidentiában tartható.

A legnagyobb nehézséget a javasolt kimutatásoknál az emberek és állatok fogyasztásának megismerése okozna. Csak hogy ez sem leküzdhetetlen. Tudjuk ugyanis, hogy ily számításokat, huzára redukálva, egyes országokban már is eszközöltek, bár tagadhatlanul nagyon is hozzávetőleg. Javaslatom értelmében azért van ezen fölvétel az aratási statisztikával összekötve, mert ez alkalommal száll le a becsületes gyűjtő a községen belől magához a föld művelőjéhez. Itt szerzhet tapasztalást az egyes vidékek szerint az illetők életmódjáról, az állatok takarmányozásáról. A község kis körén belől állapítván meg pedig ezt, alig fog tetemes vagy oly hi-

bát elkövetni, mely a célba vett nagy számokra lényeges befolyással volna. Azontul meg nem is szükséges semmiféle reductióhoz nyulnia, mert hiszen az egyes termények fogyasztását akarjuk megtudni, végtelenül érdekes adatokat nyervén ez uton a különböző országok, vidékek és néposztályok élelmezésére nézve.

Szintén nagyobb nehézséget okozna a városi lakosság élelmezésének megtudása, mely közvetlen fölvétel s beható tanulmányozás nélkül alig volna megállapítható. Csakhogy a fogyasztás itt viszont sokkal egyenletesebb, nem épen a tápanyagok mennyiségére, de minőségére nézve. A nagyobb városoknak főleg gyári népessége sokkal egyformább, mert behozott élelemmel tartja el magát, a gazdagabb fogyasztó finomabb étkezése pedig a kitűzött irányban alig esik latba.

V.

Fennmarad még az állandó bizottság által elfogadott programmpont részletes kérdéseinek megfejtése. Némely részökre ugyan meg van feelve már az előre bocsátottakban más részökre azonban kénytelen vagyok, fájdalommal beismerni, hogy az előadott javaslat aligha meg fogja hozni a kívánt választ.

A gabonatermelési statistika nemzetgazdasági szempontjának elég lesz, úgy hiszem, téve, ha mindazon fölvételek eszközöltetnek ée összevetések készülnek, melyeket szóba hoztam. A gabonatermelési statistikának általános aratási statistikává való kibővítése által ki fog természetesen tűnni a gabonatermelésnek a többi termelési ágakhoz való viszonya is. De vajjon az ugynevezett rablógazdaságról szóló, ismert *Liebig*-féle elméletre nézve fogunk-e a javasolt rendszer mellett világosabban látni, alig merném állítani.

Egy nyomatékos adatot igenis fogunk nyerni, de azt is csak évek hosszú során át. Ez pedig az aratási mennyiségnek netaláni apadása a gabonát kivívó országoknál, miből a talaj elszegényedésére lehetne következtetni. Csakhogy ez adatot se igen fogjuk nemzetközileg érvényesíthetni; mert sokkal több mellékkörülmény, egyéb befolyás, égalji és időjárásai viszonyok működnek közre az aratás mennyiségének meghatá-

rozására, sokkal nagyobb befolyása van a mezőgazdaság technikai tökéletesbülésének a termésre is, semhogy a pusztán mennyiségi adatokból valami megbízható következtetéshez lehetne jutni.

Az évenkénti aratási kimutatások igenis becses anyaggal fognak járulni ez irányban is mezőgazdasági viszonyaink megismertetéséhez; de tudományos tanulmányozásuk leginkább csakis az ismételtén pártolt 10 évi enqueteeknek lesz feladata. Sőt az évi adatoknak is folytonos birtokában épen megbecsülhetetlen eredményekhez juthatunk, itt levén mód és alkalom nyújtva, hogy a részletes kérdések a meteorológiai s klimatológiai jegyzetekkel együtt kimerítő, teljes képpé domborodjanak.

A talaj kimerültségét vagy kimerülését csak egyes beható kutatásokból fog lehetni konstatálni. *Liebig* elmélete különben, bármily becses figyelmeztető és utbaigazító a gazdasági vegyészetre nézve, túlhajtásai által sokat veszített legalább nemzetgazdaságilag tekintélyéből. Valameddig parlagon hever a föld kerektségén még annyi szűz talaj és, valameddig a tudományilag fejlesztett gazdálkodás elannyira képes fokozni a földmivelő terméseit: mindaddig ép oly kevésbé kell tartanunk attól, hogy az emberiség éhen vessz. *Liebig* elmélete alapján, mint nem vészett el az annak idejében oly sok vitát okozott *Malthus*-féle theoria értelmében.

A működő statisztikus folyvást két irányban köteles haladni. Fejleszteni tudományát az által, hogy a legkisebb részlet se kerülje ki figyelmét, melyre kutatásait irányozván, valamely új vonatkozást, természeti törvényt vagy társadalmi viszonyt remél kideríthetni. Azontúl kötelessége szem előtt tartani a gyakorlati haszont, melyet az államnak és társadalomnak nyújtani tartozik már azért is, hogy szolgálja meg ama nagy gépezet költségeit és fáradságát, melyet munkálkodásai közepett működtetni kénytelen.

Nevezetesen a hivatalos statisztikus előtt ez utóbbi nézetnek kell legelső sorban irányadónak lenni s mint ilyennek törekednie kell arra — mi egyébiránt a programmbeli kérdésnek is egyik követelménye — miként volnának az általa szükségesnek tartott adatok az adatszolgáltatók lehető leg-

csekélyebb terheltségével, legpontosabban és célszerűebben egyuttal olykép gyűjthetők, hogy a nemzetgazdaság és közgazdaság igényeinek is megfeleljenek?

A kérdés ezen oldalára némileg már is meg van adva fentebbiekben a válasz. Ha kissé összefoglaljuk a mondottakat, ki fog tűnni, mikép?

A nemzetgazdaság és közgazdaság igényeinek épen azáltal vélünk megfelelni leginkább, ha a pusztá gabonatermelésen kívül, melylyel e kettő alig kezdhetne valamit, az összes mezőgazdasági terményekre terjesztjük ki az adatgyűjtést s ily formán teljes nemzetközi aratási statistikát mutatunk fel. Mindkettő igényei azontul abban is látszanak megfelelő kielégítést nyerni, hogy mind a vetőmagbeli, mind az emberi és állati fogyasztás, mind az ipari célokra való felhasználás mennyiségére voltunk tekintettel s így mind a közgazdasági férfinak saját állama élelmezése iránt, mind a közgazdaság a kereskedelmi conjuncturákra nézve lényegileg megkönnyítjük itéletét s netaláni intézkedéseit.

Az adatszolgáltatók lehető legcsekélyebb terheltségét azzal véljük elérhetni, hogy más uton megszerezhető vagy ismert adatokat nem gyűjtetünk általuk. Leginkább azzal hisszük azontul a terheltség minimumát elérhetni, ha minél több munkást működtetünk s minél kisebbre szorítjuk az egyes ügynök adatgyűjtési körét. Lehatván a községig s azon belül az egyes termelőt inkább csak felvilágosító, ellenőrző biztosítékot nyújtó közegül tűntetvén fel, nemcsak valamennyi állam szervezési alapjáig nyultunk le; hanem a kis gyűjtőkörök kijelölése által az adatok pontosságát is telhetőleg biztosítottuk.

Az egyes államok statistikai hivatalainak vagy hasonló közgazdasági közegeinek lesz azután feladatuk összesíteni országaik részleadatait s megtoldani azokat a szükséges combinációkkal. De ez összevetésekhez is bátran fogják használni — új felvételek helyett az utolsó nép- és államszámlálás alkalmával kitüntetett vagy a hol történni szokott, a népmozgalmi adatokkal megtoldott népszámot stb.

A nemzetközi aratási statistikában csak az országok főösszegeinek kellvén szerepelni, ugyan e közegekre volna bizható ama mellözhetetlen föltétel teljesítése, hogy használ-

janak bár határaikon belül akármely mértéket, a végszerkesztéssel megbizandó közegnek a méter-rendszer alapján szolgáltatassák be a sommás kimutatásokat.

VI.

Előadván részletesen tervemet, most inkább lehet szemle alá venni a kongressusoknak e tárgyban hozott eddigi határozatait, előlegezvéen így némileg a jogot, melyet az állandó bizottság az eddigi kongressusi határozatok tanulmányozására és megbirálására nézve tagjainak adott. Az eddigi határozatok módosítására nézve voltaképen nem kellene javaslatot tennem, mert a nekem kitüzött kérdés csak egyik részére terjed a kongressusokon eddig tárgyalt mezőgazdasági és állattenyésztési statistikának. Tekintve azonban, hogy a nemzetközi statistika teendőjeül ez irányban többet nem vélek kitüzendőnek, mint a mennyi előadott javaslatomban foglaltatik, a kongressusok korábbi határozatai még sem maradhatnak figyelmen kívül.

Itt mindenekelőtt konstatálni kell, hogy az eddigi kongressusok nemcsak behatóan és ismételve foglalkoztak a tárggyal, hanem számos oly üdvös határozatot is mondtak ki, melyre nézve csak azt kell sajnálnunk, hogy legnagyobb részük még nem foganatosított. Nem lehet azonban elhallgatni azon, önként fölmerülő észrevételt sem, hogy a határvonalat a nemzetközi és országos statistika között a kongressusok nem tartották mindig egyaránt szem előtt.

Már a legelső kongressus is, t. i. a *brüsseli* 1853-ban elismerte, hogy a mezőgazdasági statistika nehéz és komplikált művelet, mely csak úgy sikerülhet, ha a kik reá vállalkoznak, kiváló figyelemmel vannak a szabályokra, melyeket a gyakorlatban követniök kell.

Helyesen indult meg e gyülekezet a teendők kiszabásában is és ugyancsak nemzetközi alapon áll, midőn a mezőgazdasági fölvételek időpontját (*époque des recensements agricoles*) fejtegetvén, szükségesnek látja, hogy a mezőgazdasági statistika valamennyi országban oly módon készüljön, hogy összehasonlítható eredményeket konstatáljon. Érthetetlennek kell azonban tartanunk, hogy ugyan e fölvételeket egy

és ugyanazon évre akarja visszavezetni — a mi magában véve helyes volna — de ezt nem feltétlenül kívánja, fenhagyván a másik lehetőséget, hogy ugyanis oly *közepes évre is vonatkozathassanak*, mely rendes állapotot fejez ki.

Nemcsak a nemzetközi, hanem általában a statistikai mai álláspontján aligha fogadhatnók el a priori az ily gondolomra kiszemelt közepes évet (année moyenne), melyet épen csak számos és ismételt fölvételekből lehet idővel, hogy úgy mondjam, konstruálni.

Helyes eszmének kell azontul tartanunk, hogy ugyan ezen kongressus az adatgyűjtések időszakonkénti ismétlését (périodicité des recensements de l'agriculture) mondja ki. És valamint természetesnek kell találnunk, hogy a kongressus ez időszakokat maga nem akarja megszabni, azon nézetével ismét nem érthetünk egyet, hogy az ismétlést akként ajánlja eszközöltetni az egyes országokban, a mint a gazdasági haladás gyors és változó, vagy inkább stationär.

Vajjon ki fogja ezt — ismét a priori — meghatározni, s ha igazán eredményeket várunk a mezőgazdasági statistikától, nem-e épen ennek lesz egyik legfőbb feladata, egyik leglényegesebb célja e haladások minőségét, gyors vagy lassu menetét a posteriori konstataálni?

Legkevésbbé egyezhetnénk bele továbbá a brüsseli kongressus által kifejezett azon óhaj teljesítésébe, hogy a mezőgazdasági fölvételekre ugyanazon határidőt fogadjuk el, mint a népszámlálásokra. Ha ez alatt csak a tiz évi időköz volna értve, akkor hagyján, sőt akkor teljes lélekből hozzájárulhatnánk. De a kettős értelmű kifejezés »la même période de renouvellement« meg van toldva azzal: »qu'il coïnciderait, autant que possible, avec le recensement de la population,« azaz, hogy a mennyire lehet összevágjanak, talán össze is essenek ezzel. E kívánság ellenkezik a kongressusok által később több ízben hangoztatott elvi elhatározásaival, hogy a népszámlálással, minél kevésbbé köttessenek össze egyéb fölvételek, melyek csakis a főművelet pontosságának, gyorsaságának és helyességének rovására történhetnének. Ellenkezik azontul a gyakorlati lehetőséggel, a mennyiben a népszámlálás jó végrehajtása annyira vevési igénybe bármely országban

a statisztikai miveletekre felhasználható és igénybe vehető közegeket és egyéneket, hogy ily, ugyancsak komplikált fölvételeket, egyidőben eszközölni nagyon is kockáztatott vállalat volna. Azontul pedig, még ha az eredeti fölvétel lehetőségét el is fogadnók — a mennyire az egyes országok statisztikai hivatalait és szerkezetöket ismerem — egyik se rendelkezik annyi szakerővel és munkáskörrel, hogy két nemü ily óriási anyagnak egyidőben földolgozására (dépouillement) képes volna. Az egyiknek tehát el kellene maradni s a népszámlálás sokkal általánosabban elismert fontosságánál fogva, elmaradna a mezőgazdasági statisztika, mire pedig így feldolgozásához jutnánk, elavult adatokkal végeznök a nagy munkát és teljesen elveszne az előny, melyet a munkás- és állatszám idő szerint összevágóbb tételeiből — mert csakis ez lebeghetett a kongressus szeme előtt — nyertünk volna.

Helyesnek kell végül azt tekintenünk, hogy a brüsseli kongressus az eljárás módozatát (mode opératoire) teljesen az illető országok elhatározására hagyta. De a feladatok utolsó pontját sokkal jobban formulázta, semhogy abból ne épen a *nemzetközi végrehajtás* lehetetlenségét kelljen levonnunk. A fölvételek keretéről (cadres des recensements de l'agriculture, reuseignements a recueillir) szólván ugyanis, ekkép nyilatkozik: » . . . a mezőgazdasági felvételek arra szánvák, hogy valamely ország mezőgazdaságának föltételeiről, menetéről és eredményeiről valamely meghatározott időben teljes ismeretet nyujtsanak« (. . . les recensements agricoles sont destinés à donner une connaissance complète des conditions, des procédés et des résultats de l'industrie agricole d'un pays à une époque déterminée. . . .) Igenis ez feladata a mezőgazdasági statisztikának. De hogy ily teljes ismerethez jussunk, sokkal behatóbb, részletesb s az illető ország természetes viszonyainál fogva, sokkal különbözőbb kutatások, felvételek és tanulmányozások szükségesek, semhogy eredményök nemzetközileg összehasonlítható, de még csak fel is dolgozható lenne.

Még behatóbban, még részletesebben, mint a brüsseli kongressusnál tapasztaltuk, foglalkozott e kérdéssel a párisi 1855-ben. Csakhogy a mit a brüsseli okszerü önmegtagadásal az egyes országok belátására bizott, a párisi ezt is nem-

zetközi határozatnak tette tárgyává. Így az eljárási módozatra (mode d'opérer) nézve határozottan a »bizottsággá alakult magánzókat« nevezí ki adatgyűjtőknek, vagy a hol ez nem volna eszközölhető, megengedi helyettesítésöket külön fizetett ügynök által (ces commissions peuvent être remplacées par un commissaire spécial salarié.) Fősulyt azontul a kasterre fektet, az állatszámálást igen helyesen egy és ugyanazon időben akarja végrehajtatni valamennyi országban, s a fölvételeket természetök szerint két részre osztván, egynemelyeket évenként, másokat tiz-tiz évenként kívánja eszközöletni.

Az évi felvételek legnagyobb részét el kell fogadnunk helyesekül. A kongressus maga is minimumnak mondja. De ha el is fogadjuk, még a fának kora s holdankinti (hectare) köbtartalma szerinti adás-vevésének, a méhészet terményeinek s a termelt selyemgubók számának kutatását, okvetlenül túl ment a kongressus, — nézetem szerint — határain, midön a nemzetközi agrar-statistika évenként gyűjtendő adatai közé fölvesz az öntözésre, lecsapolásokra, a drainage haladására, a gépek alkalmazására s hasonló mezőgazdasági tényekre vonatkozó kérdéseket.

Vajjon hová jutunk a kongressus azon kívánalmával, hogy készítették a sem hajózható sem tutajozható folyóvizek statistikája az öntözés szempontjából, a vizek gazdasági használatának pontos kimutatásával; s hogy hasontermészetű statistika készüljön az alagsövezés érdekében.

De ha azt mondtam, a kongressus ezzel tulcsap határain, komolyan óhajtom, hogy megérttessem. Nem kutatásai határain csap túl a kongressus, hanem az országok által a nemzetközi statistika érdekében szolgáltatandó adatok keretén.

Hiszen a kongressusok egyik legfőbb, bár nyíltan soha nem hirdetett fő előnyét épen abban kell találnunk, hogy az államok közmívelődési és közigazdasági leglényegesebb kérdéseivel szakemberek behatóan foglalkozván, ráirányozzák a kormányok s a közönség figyelmét arra, miként volnának e kérdések tanulmányozandók, mily vitális érdekek függnek e kérdések megoldásától, mily szempontok jönnek itt tekintetbe stb. Országos szempontból a legnagyobb hálával kell tartoznunk a kérdőpontok ily részletes kitézéseért, mely alapon az

egyek országok statisztikai műveletei a leghelyesebb irányt nyerik. Nevezetesen hazai szempontból mily hálaadatos munka lenne s mennyi hasznát venné mezőgazdaságunk és iparunk, ha az apróbb vizek ily statisztikáját bírnók. Birálatom a kongressusok irányában csak is arra terjed, hogy mindezt s még többet — mert hiszen a párisi megállapodásoknak a tiz évi főlvételekre vonatkozó részéről még említést se tevék, — hogy mindezt, mondom, a nemzetközi statistika számára óhajtják, mi a valóban összehasonlítható nemzetközi statisztikának létrejöttét majdnem a lehetetlenségig elodázza.

A *londoni kongressus* 1860-ban némileg jobb utra tért, a párisival ellenkezőleg azt határoztván, hogy az enquete eljárási módozatai az egyes országok szerint változhatnak. A főbb termények kimutatását ezen kongressus is évről-évre óhajtja; de ismét lehetetlenséget kíván — nemzetközi szempontból — midőn a háziállatok megszámláltatását szintén évenként akarja eszközöltetni vagy legfeljebb öt évenként ismételtetni.

Ennél többet egyébiránt a londoni kongressus e kérdésre vonatkozólag nem is határoz, csak annyit vetvén még, nagy helyesen megállapodásai végéhez, hogy a termelők gyanakodását és zokonvevését föl ne költsük haszontalan kérdések által.

A *flórenczi kongressusnak* 1867-dik évben hozott határozatai két irányt követnek. Az egyik az állatszámolás részleteit határozza meg szabatosabban, ezzel itt nem kell foglalkoznunk. A másik a terület tiszta jövedelmének megállapítását kívánja szabályozni. Itt némileg kitér a kataszterre is, s egyik külön sectiójában e kérdést alaposan tárgyalja s kitünő javaslatot készít. Egyáltalában számos kiválóan fontos közigazgatási, nemzetgazdasági és társadalmi politikájú kérdésekkel foglalkoztak a kongressusok több ízben, melyekről sajnos, hogy tágabb körben, nevezetesen a törvényhozás és törvényelőkészítés köreibem nem ismerik. Így például nálunk épen a kataszter igazítása és földadó kérdése levén napirenden, erre nézve megbecsülhetetlen adatokat szolgáltat a flórenczi kongressus. Szerintem pedig semmi sem tájékoztat valamely törvényhozási kérdésben

inkább, mint az illető tárgynak vagy létező statistikája, vagy a kiválóbb férfiak körében folyt vita statistikájának mikénti készítéséről. Itt nem maradhat semmi fontosabb szempont tekinteten kívül és a statisztikai kongresszusoknak gyakorlati haszna, tárgyalásaik tanulmányozásakor fényes elismerést nyerne.

Bennünket jelenleg csak a tiszta föld jövedelem megbecslése iránti határozatok érdekelnek. Ki kell azonban ke-
reken mondanom, hogy ezt se tartom a nemzetközi statistika tárgyának, mert a földjövedelem mekkorasága s ennek mikénti kitüntetése stb. merőben belső házi dolga az illető országnak, nem mint a nyers termény, mely a nemzetek élelmezésében játszik fontos szerepet. Mindenekelőtt a föld nyers terményeit kutatni a flórenczi kongresszus is első feladatnak állítja oda, de a további kérdések formulálásánál oly fontos szempontokat állít fel s oly becses részletekre irányozza a figyelmet, hogy országos mezőgazdasági statisztikák létesítésénél okvetlenül tekintetbe veendők.

Egy pontot azontul — elfogadva a mérték és súly egyforma rendszerének, de általános nomenclature-jének követelését is — sem az országos sem a nemzetközi aratási statisztikánál nem szabad többé figyelmen kívül hagyni, mely egyuttal hazánkra nézve is főfontosságú. Ez az, hogy ezentul számba véteessenek a veszteségek, melyeket bizonyos okok befolyása gyakorol. Ilyenek például : a szárazság, a túl sok eső, a jégverés, a fagy, az áradások és hasonló események. Ez ugynevezett elemi csapások valamint a járványok okozta munkavesztés stb., hol — mint nálunk is — egész ország-részeket sújtanak, nemcsak befolyással vannak a termésre, hanem egészen is tönkre tehetik s a termés holdankénti kimutatásában az illető mérő- vagy mázsaszámban nem nyerne kellő, legalább nem önként érthető kifejezést.

A *hágai kongresszus* 1869-ben nem foglalkozott a mezőgazdasági statistika kérdéseivel, mindössze *Ruggles* ur, az amerikai képviselő fejezte ki az óhajt, melyet a kongresszus határozattá is emelt, hogy a hivatalos képviselők nyujtsanak a legközelebbi kongresszusig adatokat illető országaik mezőgazdasági terményeiről a kongresszust megelőző három évre.

Szt-Pétervárott e kérdés 1872-ben meg sem pendítettett és csak a Bécsben 1873. nyarán ülésezett állandó bizottság karolta föl ezt újra, az előbbi kongressusoktól átörökölt kérdések egyikéül, s így lön az, a bizottság formulázása szerint, jelen munkálat alapja.

VII.

Munkálatom egyébiránt nem volna teljes, ha az ez idő szerint legujabb mezőgazdasági statisztikai mozzanatra is ki nem térne. Az okmány csak munkám megírása közben jutott, hivatalos uton, kezembe s nem kevesebb egy questionnaire-nél, melyet a francia statisztikai hivatal *statistique internationale de l'agriculture* czime alatt készített és küldött meg betöltés végett a magyarországi statisztikai hivatalnak is. Ezzel megfelelt azon feladatnak, melyet Franciaország a statistika egyes fejezetek szerinti elosztáskor a hágai kongressuson mint nemzetközi munkarészt vállalt.

Ime tehát a nemzetközi agrar-statisztikának tényleges megindítása, mely egész munkálatomat tárgy nélkülivé teszi. De tán még sem. Mert valamint a kongressus állandó bizottságának megbízásából dolgoztam, mely a Franciaország által vállalt munkaszakaszról teljes tudomással birt, úgy e munkálat ismeretekor sem irom vala meg saját munkámat másképp, mert ez a mezőgazdasági és aratási statistika körében ez ideig megjelent munkálatoknak, a kongressusok erre vonatkozó tárgyalásainak és saját hat évi tapasztalataimnak eredménye. Sőt az imént említett gyakorlati alkalmazásra szánt francia mű nemcsak számos állításomat igazolja, hanem a hol nézeteim netalán eltérnek amattól, a bemutatandó eredmény teljességével vagy hézagosságával vagy eltéréseit is fogja igazolni vagy megczáfol. Mindkét esetben azonban okvetlenül érdekes tárgyalásokat fog a legközelebbi kongressuson felkölteni.

Ép úgy járván el Franciaországnak a mezőgazdaság nemzetközi statisztikájának elkészítésére szánt *kérdőívével* (Questionnaire), mint feljebb a kongressusi határozatokkal, mindenekelőtt ki kell emelnem, hogy az világos, rövid, szaba-

tos és bizonyos határig nagy önmegtadással szerkesztett, csakis egyszerű kérdésekkel foglalkozik.

Első pillanatra látszik, hogy a szakba vágó kongressusi határozatokat nemcsak tanulmányozták a francia statisztikai hivatalban, de kritikai méltatással iparkodtak azokat kellő mértékökre is redukálni. Az élelmezés kérdése, a mezőgazdaságnak magának is, (nemzetközi szempontból s nem az egyes termelőiből tekintve) főcélja, úgy látszik a questionnaire szerkesztője előtt is lebegett. Legalább erre mutat nemcsak a gazdasági munkásállatoknak, hanem a termelt húsnak, nemcsak a gabonaneműeknek, de a zöldségnek, gyümölcsnek stb. is számbavétele.

De tekintsük e művet sorban.

A kérdőív négy részből áll. Az első a mivelt és miveletlen területet kérdi; a második a különféle mivelési ágak terményeit kutatja viszonyítva a területhez; a harmadik az állatokat veszi számba, melyek egyszerre termékei is, eszközei is a munkának; a negyedik végül a mivelés módjait, a gazdálkodás rendszereit és a mezőgazdasági felszerelést kutatja.

Az első két pont teljesen összeg saját javaslatunkkal, ehhez alig fér megjegyzés. S ha mindamellet kissé tágnak tartom keretöket, az csak azért van, mert a mezőgazdasági termények közé a kerti terményeket is keveri s egyaránt tudakolja a zöldség, főzelekek, dinnye, spárga, articsóka, saláta stb. termesztését, mire Francia-, Német- meg Olaszország egy részéből talán meg lesznek szerezhetők az adatok, de nemzetközileg alig. Ámde kutassuk. Az elv ellen már azért sem lehet kifogásunk, mert helylyel-közzel fontos szerepet játszanak bizonyos osztályok élelmezésében.

Az állatok számbavételére vonatkozó harmadik pontot még a gazdasági állatoknál is kissé túlrészletesnek kell tekintenem, miután a lovaknál például a tenyészmén és más ménlovak között is kíván különbséget tétetni, mi vidéken aligha lesz kivihető. Ugyancsak soknak tartjuk, hogy a nem kimutatása a juhokon kívül még a sertéseknél, sőt kecskéknél is kívántatik. De semmikép se tartjuk a szigoruan vett mezőgazdasági statisztikába valónak, bár élelmezési fontosságát igenis elismerjük, hogy a questionnaire a vágómarha közepes hús-

szolgáltatását is követeli s a mészárszékbe évenként került állatoknak nemcsak számát keresi bika és ökör, tehén, borju, ürü és birka, bárány, disznó, kecske és gida szerinti alosztályozással, hanem ugyanez állatok élő súlyát (poids brut) és holt súlyát (poids net) is fel akarja jegyeztetni.

Itt világos, hogy tisztán új felvétel eszközléséről van szó, melytől el sem marad a magyarázat, jegyzetben említettven, hogy ez adatokat a népességi centrumokban a vágóhidak igazgatóságaitól, mindenütt másutt maguktól a mészárosoktól kell beszerezni. Ama könnyítés, hogy voltaképen csak a hizlalt állatokról van szó, alig enyhít sokat, mert tartok tőle, ez adatok a vágóhidakéin kívül semmikép se lesznek teljesen beszerezhetők.

Ugyan ez állítást kell kockáztatnom azon kérdésekre nézve, melyek az állati termelvények, habár csak megközelítő évi mennyiségét kívánják konstatálni. Nem tagadható ugyan, hogy igen érdekes volna tudni, mennyi valamely ország s így egész Európa évi termelése fagygyuban, viaszban, mézben, gyapjában, tejben, tojásban; de hogy e megközelítő becslést — számlálásról itt természetesen szó sem lehetvén — mi alapon eszközöljük, erre nézve a questionnaire sem szolgál felvilágosítással.

A negyedik részt, ha az általam felállított elvhez akarok ragaszkodni, okvetlenül az országos statistikák ressortejába kellene utalnom; noha tagadhatatlan, hogy számos érdekes kérdést foglal magában, melyre hű választ nyerni nemzetközileg is érdekes volna. Ilyen a mivelést illető megkülönböztetés, vajjon a tulajdonos maga miveli-e földjét, avvagy haszonbérbe vagy épen felibe van-e adva. Csakhogy mindezen megkülönböztetést az egyes gazdaságok száma és hectare-okban kifejezett területe szerint vajjon megbirjuk-e kapni europaszerte, az még nagy kérdés.

A birtokok nagyság szerinti különbözősége 7 fokban egy hectare-on alultól 100 hectare-on felül, ép oly érdekes összehasonlításokra fogna vezetni az egyes országok között, mint a gazdasági felszerelés. Meg fog lehetni azontul mondani, mely vetésforgás van valamely országban leginkább elterjedve. Ez egyébként még nem biztosít az iránt, hogy az

illető ország gazdálkodásának hű képét is nyerjük. Határozottan kell azonban a trágya alkalmazására vonatkozó részletes kérdések mellőzését javasolnom, mert azt még Franciaországban is alig fogja a kisebb gazdák csak kis része is mázsákban évről évre bemondhatni.

Ha a korábban fejtegetett, a kongressusokon is elfogadott elvet helyeseljük, hogy a mezőgazdasági statistika csak azt kérdezze, a mire biztos választ kaphat, úgy e különben nagybecsű francia munkálatból is ki kell maradni még néhány részletnek.

Ha a legközelebbi kongressus tárgyalásba fog bocsátkozni az általam felállított megkülönböztetés fölött az országos és nemzetközi statistika kutatásainak határára nézve, azt hiszem, az oly jelesen készült francia gyűjtőmintának akkorra is üresen maradt rovatai egyik legerősebb érve lesz a nemzetközi statistika egyszerűsítése mellett.